

Шатирко Л.О.

старший науковий співробітник
лабораторії психології навчання ім. І. О. Синиці
Почесний доктор психологічних наук
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України
larysa.shatyrko@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-1953-0656

Дзюбко Л.В.

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник лабораторії
психології навчання ім. І. О. Синиці
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України
ldzubko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1972-3482

Бучма В.В.

старший науковий співробітник
лабораторії психології навчання ім. І. О. Синиці
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України
buchma.victoria@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6163-0223

ПСИХОЛОГО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Освітня реформа в Україні спрямована на модернізацію та інноваційність, на більший якісний рівень, про що зазначено у основних документах останнього часу: законі України «Про освіту», Державному стандарті початкової освіти, Новій українській школі (НУШ). Метою є не лише оволодіння учнями відповідною сумою предметних знань, а й набуття ними необхідних умінь і навичок, важливих компетентностей, розвиток школярів під час навчання. У вирішенні цих завдань особлива роль належить навчальній літературі, зокрема підручнику як системоутворювальному елементу освітнього процесу.

У актуальній соціальній ситуації невизначенності функціонування сучасної освіти задіяні нові формати навчання (очне, дистанційне, змішане) і нові форми навчальної книги (в залежності від носіїв – друкована, електронна; в залежності

від змістовного наповнення – класичний підручник, навчальний комплекс з підручника і робочого зошита, навчальний посібник, що поєднує в собі функції підручника і робочого зошита тощо). Нова реальність ставить важливі питання: які мають бути обов'язкові, базові психологічні вимоги до навчальної літератури; які шляхи методичного втілення цих вимог в навчальній книзі і які можливості представити їх кількісними показниками. Наголосимо, що існує ряд проблем, зумовлених необхідністю проведення конкурсного відбору проектів підручників для закладів загальної середньої освіти на основі системи наукових вимог, зокрема психологічних. Сучасна система освіти Нової української школи надає можливість вибору підручника з певного предмету, пропонуються підручники, що різняться концептуальними підходами до змісту та оформлення, авторським баченням освітніх завдань, розумінням автором навчальної книги принципів побудови навчального змісту й шляхів методичного втілення цього змісту. Вчителів-практиків запрошують здійснити вільний та відповідальний вибір підручника, який найбільшою мірою співзвучний їх стилю викладання, власним уявленням про завдання освіти, методам використання навчальної книги. Визначення системи психологічних орієнтирів у побудові змісту підручника й подальше використання цих орієнтирів для добору критеріїв в процесі аналізу та експертизи, конкурсного відбору підручників, дозволить зробити прозорою та зрозумілою безпосередньо процедуру цього конкурсу, надати педагогам-практикам інформацію, здатну допомогти у виборі підручника, згідно власним педагогічним уявленням, здійснити свідомий та фаховий вибір. Все вищенаведене актуалізує потребу практики у визначенні системи психологічних орієнтирів, здатних окреслити засади побудови психологічно обґрунтованої за змістом та формою подання навчальної літератури. [2; 3]

Проблема психологічного аналізу навчальної книги в українській психології традиційно є в ряду найважливіших напрямків психологічного забезпечення освіти. В лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України накопичено досвід вирішення завдань психологічного аналізу підручника для школи:

- опрацювання методології та методики, які дозволяють відслідкувати представленість в матеріалі підручника психологічної складової і її відповідності настановам освітньої концепції суспільства,
- розкриття й описання психологічних параметрів та критеріїв, що можуть розглядатись як в якості основи побудови підручника, так і в якості орієнтирів психологічного аналізу вже готового підручника. [3; 4; 5; 6].

Методологічні орієнтири психологічного аналізу навчальної книги, як носія змісту освіти, як одного із ключових засобів досягнення результатів навчання, визначаються науковим осмисленням суспільних завдань, окреслених, зокрема, в

Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти: «Вимоги до обов'язкових результатів навчання визначаються з урахуванням компетентнісного підходу до навчання, в основу якого покладено ключові компетентності». [1, с.15]. Серед ключових компетентностей, визначених в Державних стандартах освіти, роль системоутворювальної психологічної компетентності належить умінню вчитися, здійснювати «навчання впродовж життя, що передбачає опанування уміннями і навичками, необхідними для подальшого навчання, організацію власного середовища, отримання нової інформації з метою застосування її для оцінювання навчальних потреб, визначення власних навчальних цілей та способів їх досягнення, навчання працювати самостійно і в групі». [1, с.15]. В контексті компетентнісного підходу, підручник має бути не лише джерелом інформації, але й чинником психічного розвитку, має відображувати не лише предметне знання, але й основні закономірності психічного розвитку особистості в процесі навчання. Вважаємо, що крім компетентнісного підходу, теоретичні засади розробки технологічних засобів психологічного аналізу навчальної книги складають методологічні орієнтири, розроблені в системно-діяльнісному підході; розвивальному навчанні (Г.С. Костюк, В.В. Рєпкін); генетико-моделювальному методі психологічного дослідження (С.Д. Максименко). Таким чином, предметом психологічного аналізу освітніх матеріалів є встановлення ступеню реалізованості в матеріалі психологічної складової базових компетентностей, заданих в Державних стандартах освіти та закономірностей психічного розвитку особистості в процесі навчання. В межах означених методологічних настанов проблеми учіння пов'язані з розглядом процесів у розвитку, багатоманітності їх проявів, закономірностей і аспектів аналізу сутнісних властивостей, що конкретизують суб'єктність школяра – цілепокладання, самодетермінацію, самореалізацію. Дослідження, здійснювані в означеній парадигмі, ґрунтуються на осмисленні ідеї розвитку особистості в процесі навчання в якості основної мети освіти. Це дає підстави вважати, що плідною основою визначення системи психологічних орієнтирів аналізу навчальної книги й розробки відповідних методичних прийомів практичного здійснення психологічного аналізу підручника для загальноосвітньої школи є розуміння процесу психічного розвитку школяра в процесі навчання через становлення його суб'єктних характеристик, оволодіння учбовою діяльністю, становлення психічних новоутворень, що забезпечують здійснення учиннієвої діяльності, ведуть до авторської присутності суб'єкта в учінні.

Учіннева діяльність (або діяльність учіння), результатом якої є становлення учня як суб'єкта діяльності, зумовлює актуальний розвиток особистості, веде за собою подальший розвиток і є основою формування психічних новоутворень, що окреслюють компетентність «уміння вчитись». Уміння вчитись розвивається за

умови цілеспрямованого спеціального формування кожного складника і є психологічною основою становлення ключових компетентностей, відображених в Державних стандартах освіти. Тому концепт «психологічна структура учіннієвої діяльності» дозволяє конкретизувати систему психологічних орієнтирів для побудови та аналізу навчального матеріалу підручника з допомогою окреслення наступних основних положень:

- мета та предмет визначення психологічної складової побудови та психологічного аналізу підручника;
- теоретичні засади окреслення психологічної складової;
- параметри психологічної складової;
- практика представлення психологічних вимог та психологічного аналізу в процесі підручникотворення.

Для психологічного аналізу підручника опираємося на основні компоненти структури діяльності учіння, а саме: ціннісно-мотиваційний компонент, компонент учбових дій, контрольнo-оцінювальний компонент. Кожен з цих компонентів окреслюється рядом психологічних параметрів, які представляють певний аспект психологічної структури діяльності і проявляються на рівні компетентності «уміння вчитись». Навколо цих параметрів центрується велика кількість психологічних діяльнісних характеристик та психічних новоутворень, що лежать в основі розвитку особистості в процесі навчання. [6; 20]

Підсумуємо. Розробка та впровадження нового покоління підручників є однією з ключових умов успішного втілення реформи Нової української школи, створення сучасного й ефективного освітнього простору, що актуалізує завдання психологічно обґрунтованого забезпечення проектування, розроблення та експертизи навчальної літератури для закладів загальної середньої освіти.

Аналіз психологічної складової підручника

- ґрунтується на компетентісному, системно-діяльнісному, генетико-креативному підходах та положеннях розвивального навчання;
- базується на структурі навчальної діяльності, яка виявляє провідну для усього шкільного періоду компетентність – уміння вчитися.

Уміння вчитись – цілісне індивідуальне психічне утворення, яке має кілька складників та інтегрує психолого-особистісні характеристики учня зі змістовою й процесуальною основою учіння і характеризується розвиненою учінневою діяльністю.

В основу аналізу психологічної складової навчальної книги покладено структуру діяльності учіння, кожен з компонентів якої розкривається через психологічні параметри. Визначення системи психологічних орієнтирів проектування та розроблення змісту підручника дозволить авторам врахувати і втілити психологічну складову у навчальній книзі.

В лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України від початку її створення співробітники працювали і на сьогодні працюють над проблемою аналізу психологічної складової навчальної літератури, висвітлення різних психологічних аспектів у розробці та експертизі підручників для загальноосвітніх шкіл з урахуванням наявної соціальної ситуації в країні, класичних і сучасних надбань вітчизняної психології та європейських тенденцій розвитку освіти. [2; 3; 4; 5; 6]

Література

1. ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ базової і повної загальної середньої освіти; URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КР040024?an=926>
2. Дзюбко Л.В., Бучма В.В. Врахування соціальної ситуації розвитку молодших школярів у освітніх реформах. *Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи*: матеріали II Всеукраїнського конгресу із соціальної психології (з міжнародною участю) (7–8 листопада 2019 року, м. Київ). Київ. С.102-104. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718163>
3. Сучасні психологічні вимоги до підручника для Нової української школи. *Підсумковий документ круглого столу* (26 серпня 2021 року). Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728850>
4. Сучасні психологічні вимоги до підручника для Нової української школи : *збірник матеріалів наукових доповідей круглого столу* (м. Київ, 26 серпня 2021 року) / за ред. С.Д. Максименка. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2021. 140 с. ISBN 978-617-7745-07-4 URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/727406>
5. Сучасні психологічні вимоги до підручника для Нової української школи : *збірник тез наукових доповідей Круглого столу*, присвяченого 75-річчю створення Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (Київ, 24 листопада 2020 року) / за ред. С. Д. Максименка. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2020. 119 с. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722535>
6. Шатирко Л.О. Теоретичне осмислення та практика психологічного аналізу підручника для початкових класів «Нової української школи». Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: *матеріали II всеукраїнської конференції з міжнародною участю* (Київ, 21 березня 2019 р.). Міжнародна видавнича платформа “Fundamental And Applied Researches In Practice Of Leading Scientific Schools”. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717761>